

A MARCALI IZRAELITA HITKÖZSÉG RABBIJAI 1889 ÉS 1944 KÖZÖTT

RABBIS OF THE JEWISH COMMUNITY OF MARCAL BETWEEN 1889
AND 1944

Huszár Mihály
Marcali Múzeum, főmuzeológus

ÖSSZEFOGLALÁS

A marcali zsidó közösség legjelentősebb, mintaadó főrabbijának, Marczali Mihálynak 1889-es halála egybeesett egy új időszak kezdetével nemcsak a marcali, hanem a magyar zsidó közösségek életében is. Az ő korosztályához tartozók képzését még a vándorlás és a bócherként elsajátított tradicionális jeshiva képzés jellemezte, ami kiegészült protestáns iskolai végzettség megszerzésével, valamint a magyar nyelvűvé válás folyamatával is. Az utána következő marcali rabbik már egységes tanulmányi rendszerben, az Országos Rabbiképző Intézetben tanultak, és kiegészítő egyetemi bölcsészdoktori végzettséggel léptek ki az oktatás világából. A dualizmus prosperáló időszakában a járási székhelyen dr. Klein József 1891 és 1896 között, majd Weisz Salamon főkantort rabbihelyettesként 1896 és 1910, valamint dr. Enten Manó 1910 és 1915 között működött. Az első világháborútól kezdődően pedig majd 20 évig nem sikerült a rabbiszékre vallási vezetőt találni, így a környék nagyobb városaiban (Nagykanizsa, Keszthely, Kaposvár) szolgáló vagy dolgozó rabbik helyettesítettek, még olyan településen is, ahol a már 400 fős hitközség új templomot épített (1906). A pozíció betöltésére a hitközségtől 1934-ben még rabbiképzős hallgatóként Löwy Adolf kapott megbízást, aki 1938-ban tanulmányai végeztével le is doktorált. (Együtt avatták rabbivá például Scheiber Sándorral, a magyar-zsidó tudomány későbbi híres alakjával.) Dr. Löwy Adolfot 1938. október 23-án fényes külsőségek közepette mint Marcali főrabbiját helyezték tisztségbe. A fellendülő közösségi életet és a rabbiszolgálatot a marcali zsidók deportálása és a holokauszt törte ketté. A főrabbi túlélte ugyan a koncentrációs tábor, de kényszymunkásként valószínűleg 1945 elején az ausztriai Günskirchenbe került át, ahol április 20-án halt meg. A magyarországi rabbikar veszteségének mértékét jól illusztrálja az a tény, hogy az 1938-ban felavatott nyolc neológ és status quo ante rabbi közül csupán egy élte túl a vészorszakot.

ABSTRACT

The 1889 death of Mihály Marczali, the most important and exemplary Chief Rabbi of the Jewish community of Marcali, coincided with the beginning of a new period in the life of not only the Jewish communities of Marcali, but also of Hungary. The education of those of his generation was still characterised by migration and traditional yeshiva training as a bocher, which was supplemented by the acquisition of Protestant schooling and the process of becoming a speaker of Hungarian. The rabbis of Marcal following in his footsteps already studied at the Jewish Theological Seminary, within the framework of a unified educational

system, and left the academic world with an additional university doctorate in humanities. During the prosperous period of the Austro-Hungarian Dual Monarchy, Dr. József Klein served in the district seat between 1891 and 1896, followed by Salamon Weisz chief cantor as deputy rabbi between 1896 and 1910, and Dr. Manó Enten between 1910 and 1915. From World War I onwards, for almost 20 years, it was not possible to find a religious leader to serve as rabbi, so rabbis serving or working in the larger towns of the region (Nagykanizsa, Keszthely, Kaposvár) filled in as deputy rabbis, even in a settlement where the congregation of 400 people had built a new temple (1906). Adolf Löwy was appointed to the position by the congregation in 1934, when he was still a rabbinical student, who received his doctorate in 1938 upon finishing his studies. (He was ordained rabbi together with, for example, Sándor Scheiber, who later became a famous figure in the Hungarian-Jewish academic world.) Dr. Adolf Löwy was installed as Chief Rabbi of Marcal on October 23, 1938, with splendid pomp and ceremony. The booming community life and the rabbinical service were torn apart by the Holocaust and the deportation of the Marcal Jews. Although the Chief Rabbi survived the concentration camp, he was transferred as a forced labourer to Günskirchen, Austria, probably in early 1945, where he died on 20 April. The extent of the loss of the Hungarian rabbinate is well illustrated by the fact that of the eight neologue and status quo ante rabbis ordained in 1938, only one survived the Holocaust.

Kulcsszavak: Marcali, Somogy, neológ zsidóság, doktor rabbik, vidéki zsidó közösség, holokauszt, betöltetlen rabbiszék, rabbi avatás

Keywords: Marcali, Somogy, neologue Jews, doctor rabbis, rural Jewish community, Holocaust, vacant rabbinate, rabbinic ordination

Bevezetés

A magyarországi zsidó hitközségek történetének, kövessék akár az ortodox, a neológ vagy a status quo ante irányzatot, a legfontosabb vallási feladatot ellátó személyei a rabbik voltak. A marcali izraelita hitközségnek a 19. század közepétől már volt állandó rabbija Morgenstern/Marczali Mihály (1823?–1889) személyében, akinek 37 évnyi szolgálata idején a negyven fős közösség létszáma majdnem 350 hívőre nőtt. A zsidók kapcsolatát a település keresztény többségével gyümölcsöző közéleti, kulturális és jótékonyági együttműködés jellemezte. Ugyanakkor az 1882-83-as antiszemita hullám nem kerülte el a települést sem, a marcali zsidók is a fenyegetések és kisebb fizikai támadások céltáblájává váltak, hasonlóan Somogy megye más izraelita közösségéhez.¹ 1887-ben a hitközségi rendszer országos rendezése során a

¹ Morgenstern/Marczali Mihály életére vonatkozólag lásd: *Huszár Mihály*: Marcali első rabbija. Morgenstern/Marczali Mihály élete, identitásának tényezői és kapcsolati hálója. In: Magyar – zsidó identitásminták. Szerk. Dénes Iván

Somogy megyei járási székhelyeken működő hitközségeket is anyakönyvi kerületi központtá szervezték át. Marcalihoz a holokausztig fiókhitközségek, szórvány közösségek mintegy negyven faluból álló kerülete tartozott. Az 1881-es népszámlálás adatai alapján a marcali járásban 1302 fő, míg a megyében 12 463 fő volt az izraelita közösség létszáma.²

Marczali Mihály halála egybeesett egy új időszak kezdetével nemcsak a marcaliak, hanem a magyar zsidó közösségek életében is (pl. recepció). Az ő korosztályához tartozóknak, a magyarosodás első generációs neológ rabbijainak képzését még a vándorlás éveit alatti bócherként elsajátított tradicionális, egy-egy emblematisztikus rabbizhoz köthető jeshiva képzés jellemezte. Az akkulturáció hatásaként a protestáns iskolai végzettség megszerzése, a német irodalmi kultúra megismerése és a magyar nyelvűvé válás is formálta ennek a rabbi generációnak az identitását. Az Országos Rabbiképző Intézet 1877-es megalapításával a leendő neológ vallási vezetők már egységes tanulmányi rendszerben, az azt kiegészítő egyetemi bölcsészdoktori végzettséggel léptek ki az oktatás világából, és vállalták el az eltérő pénzügyi lehetőségekkel rendelkező hitközségekben a hívek szolgálatát. A dualizmus prosperáló időszakának csúcán, nagyjából a 20. század fordulóján azonban Marcaliban is nehezen sikerült rabbit találni, aki vállalta a szolgálatot, valamint néhány éven belül nem pártolt el

Zoltán. Bp., 2019. 13–41.; *Huszár Mihály*: Rabbi Mihály Morgenstern, the Neolog Jewish Community of Marcali, and the Hungarian Jewish Congress of 1868–69. In: *Jewish Culture and History*. 21(2020) 3. 272–280.; *Huszár Mihály*: Morgenstern/Marczali Mihály főrabbi és a marcali zsidó hitközség a magyarosodás útján. (1851–1889). In: *Magyar–zsidó identitás zsidó identitásminták II. Egyéni és kollektív önmeghatározások*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Bp., 2020. 19–47. 32–39. Az antiszemita hullám megyei eseményeire lásd: *Bösze Sándor*: Az 1883-as somogyi antiszemita zavargások. In: *Somogy Megye Múltjából*. Levéltári Évkönyv 22. Szerk. Szili Ferenc. Kaposvár. 1991. 73–94.

² A Magyar Korona országaiban 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. kötet. Bp., 1882. 238.; Jegyzék. Magyar Zsidó Szemle, 1887. 50–51. Az ekkor megjelent lista szerint a megyében a rabbiszékek helyzetével kapcsolatban nehézségek, jellemzően megfelelően képzett rabbik hiánya mutatkozott. Teljesen betöltött elnöki tisztség és anyakönyvvezetői rabbiszék volt Marcaliban (dr. Mitzger Miksa, Marczali Mihály rabbi), Szigetváron (Blau Bernát, dr. Klein Gyula rabbi), Tabon (Deutsch Mátyás, Breuer Vilmos rabbi). Drexler Bernát rabbihelyettesként mint ideiglenes anyakönyvvezető dolgozott Ádándon (Elnök: Politzer Miksa), míg Kaposváron az ideiglenes anyakönyvvezető Büchler Salamon vallásitanító (Elnök: Schwarcz Samu), Nagyajomban pedig Schlesinger Ignác szintén vallásitanítóként (elnök: Böhm Ignác) működött. Csurgón az elnöki és az ideiglenes anyakönyvvezetői tisztséget egyaránt Mayerhofer József viselte.

nagyobb és gazdagabb közösségekhez. Így múltak el évek, évtizedek rabbi nélkül, helyettesítéssel annak ellenére, hogy a már 400 fős közösség új templomot is épített.

Ebben az írásban a következő kérdésekre keresem a választ: Kik voltak a helyi rabbik Marczali Mihályt követően? Milyen iskolázottság és képzettség jellemezte őket? Hogyan vélekedtek a Marcaliba került rabbik a szolgálat körülményeiről? Miként sikerült a 20. század közepére betölteni a több mint két évtizedig üres rabbiszéket? Milyen volt az utolsó rabbi szolgálatának időszaka?

A közösséget szolgáló rabbik 1889 és 1915 között

Dr. Klein József főrabbi

Marczali Mihály halálát követően két évig nem tudták betölteni a rabbiszéket, csak 1891-ben sikerült meghívni a rabbiképzőt frissen befejező doktort.³ Klein József 1866. november 30-án született Gyöngyösön (Heves vármegye), édesapja tanító volt. 1880 és 1890 között végezte el a rabbiképzőt, 1889-ben pedig a Budapesti Tudományegyetem bölcsészkarán doktorrá, majd 1890-ben pedig rabbivá avatták.⁴ Marcaliba való kerülésének története viszonylag jól dokumentált, és betekintést nyújt a hitközségi információs kapcsolatok világába is. 1890 augusztusában a marcali állásra jelentkező, 24 éves Klein Józsefet a hitközség vezetése először Marczali Henrikhez irányította, aki feltételezhetően kifaggatta az apja székére és Simándra egyaránt pályázó jelöltet az alkalmasságáról. *„Marczaliból a napokban újabban kaptam értesítést, mely szerint elhatározták, hogy némi tudakozódás után körülbelül aug. 16-ára meg fognak hívni. A levelet kedden kaptam, és minthogy szerdán családi ügyben bementem Pestre, reggel kiszálltam Gödöllőn, meglátogattam a fiatal Bloch tanár urat⁵, és megkértem, hogy ha Marczaliból kérés jön, ajánljon majd. Ő azt felelte, hogy Marczaliból mindig Marczali [Henrik – H. M.]-nak írnak, aki aztán hozzá fordul. [...] azért jónak látja, ha Pesten leszek, keressem fel Marczalit. Én azt megtettem és Marczalitól megtudtam, hogy ő kapott is már a községből kérdést. Marczali azután nyomban írt Gödöllőre és a helybeli [Marcali –*

³ 25 rabbi. Egyenlőség, 1892. február 19. 8.

⁴ Friedmann Dénes: A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézetén felavatott rabbik életrajzi adatai és irodalmi működésük. In: Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet 50 éves jubileumára, 1877–1927. II. kötet. Szerk. Blau Lajos – Klein Miksa. Bp., 1927. 355.; Újvári Péter: Magyar zsidó lexikon. Bp., 1929. 489.; Frojimovics Kinga: Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig. Archontológia (Az anyahitközségek rendjében). Bp., 2008. 23–25.

⁵ Bloch Henrik (1854–1923) neveléstudós, klasszika-filológus, történész, a rabbiképző rendes tanára 1881-től. Újvári P.: Magyar zsidó lexikon i. m. 129.

H. M.] *hitk. elnökéhez, és minthogy mindkét helyről gyors választ kért, remélhetem, hogy még 16-ára meg fognak hívni. Beszédre már készülök*” – írta az ifjú rabbi az augusztus 1-én keltezett levelében.⁶ A hitközségi viszonyokat, egyben a Marczali család tekintélyét jól szemlélteti, hogy a már régóta nem Marcaliban lakó, és ekkor még csak a budapesti gyakorló gimnázium rendes tanáraként dolgozó főrabbi fiának hitközségi ügyekben a képző tanáraival ápolt viszonya okán a véleménye megkehlhetetlennek számított.

Dr. Klein Józsefet 1891 márciusában iktatták be tisztségébe fényes ünnepség keretein belül. Erről a Kaposvár című újság is tudósított. Felekezeti hovatartozástól való tekintet nélkül az egész település nagy érdeklődéssel várta az eseményt. Az ünnep napján, március 8-án egy háromtagú küldöttség utazott elé Siófokra, majd Balatonszentgyörgyön egy 30 fős delegáció várta a vasútállomáson. Onnét húsz lófogattal indultak Marcaliba, ahol az izraelita templom udvarán gyűlt össze az ünneplő közönség, amelynek nevében dr. Mayer Ignác ügyvéd, hitközségi elnök köszöntötte Klein Józsefet. Ezután istentisztelet, székfoglaló beszéd és 200 terítékes bankett következett. A vacsorán „*Marcali város és kerületének összes intelligens közönsége*” megjelent, tósztok hangoztak el prominens hitközségi tagoktól, így Illés Samu és Mayer Ignác részéről is. A táncmulatság pedig hajnalig tartott az akkor 3700 fős település 350 tagú vallási közösségének örömére.⁷ A kerület életének prosperáló időszakát következett, amelyet jól jellemezett, hogy 1892 júniusában az új kerületi főrabbi végezte a szomszédos település, a közel 90 fős közösséget számláló Kéthely új imaházának és iskolájának felavatását.⁸

Egy országos jelentőségű ügyben, egy izraelita irodalmi társaság alapításának alkalmából is komoly szervezőszerepet vitt a marcali főrabbi. 1893. június 15-én a Pesti Izraelita Hitközség székházában megtartott országos értekezleten döntöttek a szervezet elindításáról. Klein József felszólalásában elmondta, hogy a társulat létrehozásába be kell vonni a vidéki közösségeket és rabbikat, s ez a szervezet pedig a vallásos életre és a vallási ismeretekre nézve várhatóan nagy horde rejű lesz. Kiemelte továbbá, hogy a marcali hitközség elsőnek karolta fel ezt az ügyet, és a továbbiakban is készséggel tevékenykedik érte. Klein főrabbi a marcali hitközség 100 forintját ajánlotta fel, és vállalta, hogy a csatlakozásra buzdító körlevelét eljuttatja a hazai hitközségek-

⁶ Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (a továbbiakban: MZsML) K. 70.2.599. Klein József levele (Gyöngyös, 1890. augusztus 1.); Idézi: *Frojimovics K.*: Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig i. m. 23. Simánd, ma Őimánd, Románia.

⁷ Rabbi beiktatás. Kaposvár, 1891. március 11. Melléklet 3.

⁸ *D. Mitzger T.*: Templom-felavatás Kéthelyen. Marczali és vidéke, 1892. június 2. 2.; MZsML F 78.74. Kéthelyi zsinagóga bejárata.

hez.⁹ A társaság létrehozásáról szóló felhívásban Klein József a következőképpen fogalmazta meg a somogyi hitközség szerepvállalását. „A példa megvan. Egy maroknyi kis község, a **marcali-i**, amelynek saját vagyona nincs, tagjai adományaiból össze tudott rakni száz forintot az Irodalmi Társaság részére és kérő szózáttal fordul hatalmasabb, nagyobb testvéreihez, hogy közös erővel hordják össze az anyagot a szentély felépítéséhez. És nem képzeltethjük másként, mint hogy nem fog távolmaradni egy hitközség sem azon intézménytől, amelyből dicsőség fog áradni Isten nevének, tisztelet és fény a hazai zsidó felekezetre.”¹⁰ A felhívást követő gyűjtést megelőző első beszámoló szerint az első két pártoló tag – egyaránt 200 forint összeggel – marcali és fiókhitközsége, a nemesvidi volt.¹¹ A lelkes szervezőszerep ellenére Klein József szűknek érezte a somogyi hitközség világát. 1894-ben, miközben egy rangosabb, városi rabbiszéket keresett, pályázott Nyitrára és Szabadkára is.¹² Keserűen írt levelében a vidéki viszonyokról, és arról, hogy az elmúlt időszakban volt rabbiszeminaristákkal az üres állásokat hogyan töltötték fel. „[...] a rabbi a Dunántúl nagy részében inkább csak parádés ló fényes szerepét játssza inkább, mintsem a hasznos és szükséges gazdasági lóét, arról sokszor lehet a Dunántúli vidékeken meggyőződni” – írta a tanárának, Bánóczi Józsefnek címzett levelében.¹³ Az izraelita irodalmi társaság ügye mellett egy másik felekezeti közéleti ügyben is figyelemreméltó módon nyilvánult meg. Az 1895-ben Rosenberg Sándor aradi rabbinak a vallásilag vegyes párok megáldásával kapcsolatos újító tette miatti sajtópolémiába Klein József egy vitairattal kapcsolódott be. Ezzel ő is a túl liberálisnak ítélt álláspontot támadó rabbik táborába tartozott.¹⁴ Terjedelmes írásának a felütésében így nyilatkozott: „Bizonnyította Rosenberg akár theologiai tudománnyal, akár az ő saját theo-

⁹ M.F.: Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság. Magyar Zsidó Szemle, 1893/6. szám. 348.

¹⁰ Klein József: Zsidó Irodalmi Társaság és Országos Rabbiképző Intézeti Internátus, Magyar Zsidó Szemle, 1893/6. szám. 353.

¹¹ Mezey Ferenc: Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, Magyar Zsidó Szemle, 1893/ 10-11 szám. 537.

¹² MZsML K. 70.2.605. Klein József levele (Marcali, 1894. május 3.); Idézi: Frojimovics K.: Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig i. m. 24.

¹³ MZsML K. 70.2.607. Klein József levele (Marcali, 1894. szeptember 28.); Idézi: Frojimovics K.: Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig i. m. 24.

¹⁴ Dr. Rosenberg Sándor: Az aradi főrabbi memorandumja. Egyenlőség, 1895. szeptember 27. Melléklet 5–6.; Szabolcsi Miksa: Az aradi rabbi reformja. Egyenlőség, 1895. szeptember 27. 5–6.; Rosenberg Sándor: A vegyes házasságok megáldása. Pesti Napló, 1895. október 3. 1–2.; Újvári P.: Magyar zsidó lexikon i. m. 752.; Klein József: A vegyes párok megáldása a zsinagógában a tu-

*logiai tudományával, hogy a vegyes párok megáldhatók? Esze ágában sem volt ezt tenni, mert hiszen akkor ezzel kezdte volna, amint hogy ez egyedül is lett volna a helyes eljárás. [...] Ő a humanizmus és a liberalizmus talajára állott áldásával. Ingatag alap, nincs mélyen leépítve a földbe. Ki lett mutatva, hogy eljárása nem liberális, nem humanus; humanitásának és liberalizmusának nincs az áldásnál sem helye, sem belső tartalma és értéke, és a mennyiben theologiai álláspontja legalább gyakorlatilag azonos a rabbigyűlésével, eljárása határos a felek és a nagy közönség megtévesztésével.*¹⁵

A marcali főrabbinak a székhely és a kerület falvainak hitéleti munkája mellett időnként szomszédos hitközségekben is akadt világi és vallási feladatvállalása. Ilyenek voltak például az 1894-ben Kossuth Lajos emlékére rendezett országos gyászmemorialis helyi és környékbeli eseményei. Elsőként március 31-én Marcaliban Klein főrabbi és Weisz főkantor vezetésével rendeztek memorialiszt. A gyásznapon a település és a szomszédos falvak előjáróságai, továbbá a marcali szervezetek, sőt a kerület fiókhitközségei is felekezeti különbség nélkül megjelentek. Hasonló módon zajlott le április 5-én a lengyeltóti, április 8-án a balatonboglári hitközség gyászszertartása is. Mindkét állandó rabbi nélküli közösség zsinagógájában a marcali főrabbi és a főkantor vezette a memorialiszt szertartását.¹⁶

Klein József végül csak egy év múlva tudott elmenni Marcaliból, amikor 1896 januárjában megpályázta és elnyerte a szabadkai hitközség rabbiállását. Ténylegesen 1896. május 3-ától dolgozott Szabadkán, de Szinnyei József lexikonja szerint 1896 decemberében már a felső-magyarországi nagyváros, Kassa nagy létszámú neológ hitközségének a rabbiszkékét pályázta meg és nyerte el. 1897 júliusában pedig elfoglalta az új hivatalát.¹⁷ Ennek az információnak ellentmond az Egyenlőség

domány, az erkölcs és hazafiság szempontjából. Válasz dr. Rosenberg Sándor aradi rabbi (Theologiai értekezéslet). Bp., 1896.

¹⁵ Klein J.: A vegyes párok megáldása a zsinagógában a tudomány, az erkölcs és hazafiság szempontjából. i. m. 6.

¹⁶ A marcali hitközség. Egyenlőség, 1894. április 6. 8.; A lengyeltóti hitközség. Egyenlőség, 1894. április 13. 5.; A boglári hitközség. Egyenlőség, 1894. április 18. 8.

¹⁷ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. kötet. Bp., 1899. 505–506. Írásai jelentek meg az Egyenlőség és az Ungarische Vochenschrift című lapokban, valamint levelezője volt a berlini Jüdische Pressenek; Chaim David Lippe: Biographisches Lexikon der Gesamtten Jüdischen und Theologisch-Rabbischen Literatur der gegenwart mit Einschluss der Schriften über Juden und Judenthum. Wien, 1899. 206. Újvári Péter lexikonjában és Frojimovics Kinga adatbázisában sem szerepel szabadkai rabbiként, hanem már 1896-tól mint kassai rabbi van feltüntetve, így teljesen elvetette a szabadkai kinevezést. Újvári P.: Magyar zsidó lexikon i. m. 489.; Frojimovics K.: Neológ (kongressz-

1898. február 13. számában megjelent beszámoló, amelyben még szabadkai rabbiként írnak Kleinről. „Klein József szabadkai rabbit a kassai hitközség tudvalevőleg hitszónokává választotta, a szabadkai hitközség azonban nem eresztette el hitszónokát és őt állásában véglegesítette. Klein József dr., akinek áldásos működése a hitközségi pártokat összebékítette, elfogadta a véglegesítést annál is inkább, mert tanítványai, kiket vallásra oktat igen megkapó módon készítették a maradásra.”¹⁸ A szabadkai közösség ragaszkodása ellenére Klein főrabbi valószínűleg rövid időn belül mégis Kassára ment, ahol az 1914-ben bekövetkezett haláláig szolgálta hitsorsosait.¹⁹ (Az öccse, dr. Klein Dezső (1874–1932) szintén a rabbihivatást választotta, 1899-től Siklóson, 1909-től Nyitrán, majd végül pedig 1926-tól Eperjesen működött.)²⁰

Weisz Salamon rabbihelyettes

Marcaliban 1896 márciusától három évig ismét nem volt állandó rabbi, ezért az 1890-es évek közepétől főkéntorként tevékenykedő Weisz Salamon végezte a hétköznapi és ünnepnapos vallási teendőket.²¹ Miután a helyzetben nem állt be változás, ezért 1898-ban rabbihelyettesnek nevezték ki.²² Erzsébet királyné halálának alkalmából, 1898. szeptember 18-án emlékezetes eseményre került sor, amikor a hitközség – Müncz Simon elnök előterjesztésére – jegyzőkönyvbe vette a közösség gyász felett tanúsított együttérzését, majd gyászszertartást tartottak a templomban. „Áldott emlékére és lelki üdvéért folyó hó 18-án gyász istentiszteletet tartott, melyen Weisz Salamon rabbihelyettes, főkántor meghatott hangon, a nyitott frigyszekrény előtt Löbl Lipót tanítónak ezen gyászos alkalomra szerkesztett gyászimáját mondotta, amit a halottak lelki üdvéért mondani szokásos héber ima követett” – írták a Keszthelyi Hírlapban. Ebből kitűnik, hogy a rabbihelyettes továbbra is

szusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig i. m. 74, 111.

¹⁸ Szabadkai hírek. Egyenlőség, 1898. február 13. 8–9.

¹⁹ Klein J.: Zsidó Irodalmi Társaság és Országos Rabbiképző Intézeti Internátus i. m. 39.; Frojimovics K.: Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig i. m. 74.

²⁰ Rabbi beiktatás. Siklós és vidéke, 1899. június 25. 1-3.; Friedmann D.: A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézetén felavatott rabbik életrajzi adatai és irodalmi működésük i. m. 355.; Újvári P.: Magyar zsidó lexikon i. m. 489.; Frojimovics K.: Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig i. m. 62.

²¹ A marczi hitközség... Egyenlőség, 1894. április 6. 8.

²² Ch. D. Lippe: Biographisches Lexikon der Gesamten Jüdischen und Theologisch-Rabbischen Literatur der gegenwart mit Einschluss der Schriften über Juden und Judenthum i. m. 409.; Frojimovics K.: Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig i. m. 86.

ellátta a kántori teendőket is, ez pedig a hitközség nem szűnő személyi hiányosságaira és anyagi nehézségeire egyaránt utalt.²³

Egy másik tudósítás szerint Weisz Salamon ismét szerepet kapott az egyik közeli hitközség jelentős ünnepének alkalmából. 1910. július 17-én Hévízfürdőtelepen dr. Büchler Sándor keszthelyi rabbi imaházat avatott fel, ahol három kántor is fellépett: Löwinger József Keszthelyről, Weisz Salamon Marcaliból és Goldstein Gyula Lengyeltótiból.²⁴ Ennek az eseménynek az időpontjában Weisz Salamon már csak mint főkántor szerepelhetett, mert pár nappal korábban sikerült megválasztani a marcali rabbiszékbe a rabbihelyettes utódját, dr. Enten Manót.

Dr. Enten Manó főrabbi

A Pécsi Napló 1909. május 9-ei számának egyik hírében arról lehetett olvasni, hogy a vallás-és közoktatási miniszter leiratot küldött Somogy vármegye alispánjához, mivel tudomására jutott, hogy számos anyahitközségben nincs megfelelő képzettségű anyakönyvvezető rabbi, vagy egyáltalán nincs rabbi. Csurgó, Lengyeltóti, Barcs mellett Marcalit is felsorolta, majd kijelentette, hogy ha hat hónap múlva sem lesz betöltve a pozíció, akkor visszaminősítik az anyahitközséget, vagy másik anyahitközséghez csatolják fiókhitközségként.²⁵ Ezt elkerülendő a marcali hitközség vezetése 1910. márciusában újra meghirdette a rabbiállást, amelyre július 10-én választották meg dr. Enten Manót.²⁶ Enten Manó 1886. július 10-én Berzevicen (Sáros vármegye) született, 1900 és 1910 között közép- és felsőfokú teológiai tanulmányait a budapesti rabbiképzőben folytatta, majd 1909-ben kitüntetéssel végzett a Budapesti Tudományegyetem bölcsészkarán, ahol doktori címet szerzett. Végül 1911-ben avatták rabbivá.²⁷ A hitéleti feladatokon kívül

²³ A marczali-i izr. hitközség... Keszthelyi Hírlap, 1898. szeptember 25. 4.

²⁴ Templomavatás. Egyenlőség, 1910. július 24. 10.; Lásd erről Szarka Lajos: A hévízi zsidóság története. Hévíz, 2000. 17.

²⁵ Somogyi anyahitközségek képesített rabbik nélkül. Somogyvármegye, 1909. május 7. 4.; Hitközségek rabbi nélkül, Pécsi Napló, 1909. május 9. 4.

²⁶ A marczali-i izraelita hitközség eljáróságától. Pályázati hirdetmény. Egyenlőség, 1910. április 17. 13.; Magyar Tudományos Akadémia KIK rak-tári szám: GIL/09/18/07. Enten Manó Goldziher Ignácnak írt levele (1910. július 13.); A Rabbiképző 1909/1910-es tanévében: „A Széder Élijáhú (Tanna díbé Élija). Tartalma, eszméi és viszonya a talmudi és midrási irodalomhoz. Nyertes: Guttman Simon, jelenleg zombori főrabbi. Dicséretet nyert: dr. Enten Manó, jelenleg kassai rabbi.” – Klein Miksa: F. Kiírt pályatételek. In: Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet 50 éves jubileumára, 1877-1927. I. kötet. Szerk. Blau Lajos – Klein Miksa. Bp., 1927. 64. A rabbiképző listája szerint 1911. február 17-én kezdte meg a szolgálatát Marcaliban.

²⁷ A kitüntetéssel végzett egyetemi hallgatók. Pesti Napló, 1909. szeptember 17. 11.; Friedmann D.: A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézetben felavatott

a település közoktatásában is aktívan részt vett, így például a Polgári Leányiskola Egyesület titkári posztját viselte, és 1912 és 1915 között az iskolában tanított is.²⁸ 1912-ben eljegyezte, majd feleségül vette a kisszebeni Spira Ilonkát.²⁹ Fiuk, a még csecsemőkorában, 1914-ben elhalálozott Jenő síremléke a marcali öregtemetőben áll.³⁰ Leányuk, Livia 1915. január 27-én Marcaliban született, így ekkor még biztosan itt éltek.³¹ Sőt a főrabbi 1915. március 15-én itt háborúellenes beszédet is mondott. „[...] *mi nem osztjuk azoknak a nézetét, kik a háborút természeti csapásnak, természeti katasztrófának tartják, mert a háború az emberi elme gonosz produktuma, az emberi társadalom kegyetlen [...] intézménye. Nem valljuk azt a balga felfogást sem, hogy a háború az emberi társadalom szükségszerű életfunkcióihoz tartozik [...] mi nem csatlakozhatunk az áldarvinisták táborához sem, amely a létért való küzdelem elkerülhetetlen következményeként állítja be a háborút [...]. Mi tehát a háborút [...] az emberi társadalom köréből kiküszöbölhetőnek, kiirtandónak tartjuk, [...] nem tartjuk utópisztikusnak a nemzetek testvéresülésének ragyogó gondolatát. [...] Legyen béke, szabadság és egyetértés.*”³²

Enten Manó 1915 legelején, dr. Klein József halálát követően Kasán foglalkozhatott a rabbiszéket, sőt 1935-ben ideiglenesen a munkácsi hívek szolgálatát is ellátta.³³ Élénk irodalmi munkásságot fejtett ki, rendszeresen publikált folyóiratokban.³⁴ 1944-ban közösségével együtt deportálták Auschwitzba.³⁵

rabbik életrajzi adatai és irodalmi működésük i. m. 345., Újvári P.: Magyar zsidó lexikon i. m. 112, 229.

²⁸ A Marcali Polgári Fiúiskola Értesítője 1908/09–1932/33. Marcali, 1933. 10.

²⁹ Házasság. Pesti Napló, 1912. július 9. 14.; Lesonoh tanvoh, Pesti Hírlap, 1912. szeptember 13. 12.;

³⁰ A Marcaliban meghalt izraelita lakosok anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1944). Készítette: Németh Ildikó, 2019. 100. sorszámu bejegyzés, 1914. január 19.

³¹ A Marcaliban született izraelita lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1915–1921). Készítette: Németh Ildikó, 2019. 1-es számú bejegyzés.

³² A Marcali Polgári Fiúiskola Értesítője 1914–15. tanévtől. Marcali, 1915, 4–6.; A Marcali Polgári Fiúiskola Értesítője 1908/09–1932/33. i. m. 10.

³³ Klein Miksa: Az intézetben felavatott rabbik névsora és működési helye. In: Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet 50 éves jubileumára, 1877–1927. I. kötet. Szerk. Blau Lajos – Klein Miksa. Bp., 1927. 37.; Frojimovics K.: Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig i. m. 74, 86.

³⁴ Enten Manó: A nő a zsidóságban. Múlt és Jövő, 1917. május, 174–176.

³⁵ Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1943/44, az 1944/45 és az 1945/46 tanévre. Bp., 1946. 33.

Rabbihiány 1915 és 1938 között

Az első világháború idején nem volt a marcali kerületnek főrabbi-ja, jellemzően szomszédos nagyobb hitközségek hitszónokai, mint a nagykanizsai dr. Winkler Ernő (1894–1944), a keszthelyi dr. Büchler Sándor (1870–1944) vagy a kaposvári dr. Herczog D. Manó (1862–1941) helyettesítettek.³⁶ A legtöbbször a nagykanizsai és a keszthelyi rabbik végezték a vallási teendőket, amelynek okaként a közlekedés könnyebbége feltételezhető. Nagykanizsáról és Keszthelyről a Déli-vasúton, majd balatonszentgyörgyi átszállással a „vicinálison” is viszonylag gyorsan Marcaliban lehetett lenni, míg Kaposvár több órás kocsiót távolságra helyezkedett el.

Winkler Ernő 1908 és 1918 között végezte a rabbiképzőt, 1917-ben doktorált a Budapesti Tudományegyetemen, majd 1919-ban választották meg a nagykanizsai izraelita hitközség rabbijává. 1944-ben őt is Auschwitzba deportálták.³⁷ A keszthelyi Büchler Sándor 1884 és 1894 között járt a rabbiképzőbe, majd 1893-ban szerzett bölcsészdoktori címet. Egy év múlva avatták rabbivá, 1897-ben választották meg a keszthelyi közösség élére, amely tisztséget 1944-ig töltötte be. 1914-ben pedig a Budapesti Tudományegyetem magántanárává nevezték ki. A magyarországi zsidóság történetének egyik legavatottabb tudóját, 1944-ben a közösségével együtt deportálták és gyilkolták meg.³⁸

A harmadik személy, aki időnként helyettesített Marcaliban, sőt 1889-ben Marczali Mihályt is búcsúztatta, Herczog D. Manó kaposvári főrabbi volt. Ő 1877 és 1886 között volt a rabbiképző hallgatója, 1885-ben szerzett bölcsészdoktori címet, majd 1887-ben rabbivá avatták. Ekkor választották meg a kaposvári izraelita hitközség főrabbi-jává, amely posztot 1941-ben bekövetkezett haláláig be is töltötte.³⁹

³⁶ *Frojimovics K.*: Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig i. m. 73, 76, 92.

³⁷ *Frojimovics K.*: Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig i. m. 92.; <http://emlekhely.btk.elte.hu/profile/dr-winkler-erno/>

³⁸ *Frojimovics K.*: Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig i. m. 76.; *Czoma László*: Keszthely tudós rabbija Büchler Sándor (1870–1944). In: „Új idea, új cél keresésére szorítanak bennünket” Tanulmányok a zsidó történetírásról. Mórija Könyvek 4. Főszerk. Schweitzer József. Bp., 2005. 9–20.; <http://emlekhely.btk.elte.hu/profile/dr-buchler-sandor/>

³⁹ *Újvári P.*: Magyar zsidó lexikon i. m. 360.; *Frojimovics K.*: Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig i. m. 73.

Az utolsó főrabbi

Dr. Löwy Adolf életútja

Az 1915 óta húzódó rabbihiányt az 1930-as évek közepére sikerült megoldani, amikor egy fiatal, Észak-Magyarországról származó, toka-ji születésű, majd Budapesten iskolázott rabbit sikerült az üres rabbi-székre megválasztani. Ki is volt az a személy, aki végül tragikus módon az utolsó főrabbija lett a marcali kerületi anyahitközségnek?

Dr. Löwy Adolf 1912. augusztus 15-én született Tokajban, apja Löwy Dezső tanító, édesanyja Weisz Regina volt. A gimnázium után 1932-től egyetemi tanulmányait az Országos Rabbiképző Intézetben és ezzel párhuzamosan a budapesti Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte.⁴⁰ Itt a hallgatók önképző szervezetének, a Goldziher Ignác Theológiai Egyesületnek (G.I.T.E.) először rendes tagja, 1934-ben a titkára, majd a főtitkára, 1935-ben pedig az alelnöke lett.⁴¹ Az Országos Rabbiképző Intézet Alapszabálya 1877-ben kimondja, hogy a rabbivá avatás feltétele a Pázmány Péter Tudományegyetem elvégzése, majd a doktorátus megszerzése. Komoróczy Géza azt írta: „...az emancipációtól számított 60-65 év folyamán a neológ rabbikar körülbelül 75 százaléka a legmagasabb egyetemi végzettséggel került kisebb-nagyobb hitközségekbe szerte az országban, műveltsége a zsidó társadalom kulturális modernizációjának – iskolázás, stb. – mozgó erejét jelentette.” A rabbijelöltek doktori vizsgabizottságának vezetője a közismerten antiszemita, fajvédő mozgalmi személy, Pröhle Vilmos orientalista volt, aki ugyanakkor mindenkit átengedett. A bizottság további tagjainak nevét – például Eduard Mahler, Korniss Gyula vagy Schwartz Elemér – jóindulatú vizsgáztatóként őrizte meg az emlékezet.⁴²

A második világháború előtti egyik utolsó neológ rabbiavatásra 1938 februárjában került sor. Az avatóbeszédet dr. Hevesi Simon főrabbi tartotta. Löwy Adolfkal együtt avatták fel rabbivá dr. Eckstein Miklóst (1913–?), dr. Eisenberg Bélát/Akiba Eisenberg (1908–1983), dr. Scheiber Sándort (1913–1985) és dr. Takács Pált (1913–1944) is. A fogadalmi beszédet Scheiber Sándor mondta. Dr. Kiss Arnold vezető

⁴⁰ <http://emlékhely.btk.elte.hu/profile/dr-lowy-adolf/> (letöltés: 2020. április 20.)

⁴¹ A budapesti Ferencz József Országos Rabbiképző Intézet értesítője az 1933/34. tanévről. Bp., 1934. 12. 18.; A Goldziher Ignác Theológiai Egyesület új tisztikara. Egyenlőség, 1934. október 27. 15.; A budapesti Ferencz József Országos Rabbiképző Intézet értesítője az 1935/36. tanévről. Bp., 1936. 26–27. 33. Évfolyamtársa volt a gyöngyösi Eckstein Miklós, a budapesti Scheiber Sándor és a szenci Takács Pál, egy évvel alatta járt a nagysuri Eisenberg Béla.

⁴² Komoróczy Géza: Egyetem, zsidók, judaisztika. Mire emlékezünk? Élet és Irodalom, 2014. december 19. 22–23.

főrabbi és dr. Guttmann Mihály rektor avatták fel az ifjakat.⁴³ Löwy Adolf 1934-ben még rabbiképzősként került Marcaliba, ahol valószínűleg rabbihelyettesként kezdte meg a szolgálatát, „*Pásztora lettem ennek a gyülekezetnek, melyben négy esztendő óta hirdetem a Te igédet Istenem*” – írta székfoglaló beszédében.⁴⁴ A forrásokban Löwy rabbivá avatásának dátumát szintén 1938-ra teszik, miután a doktórátusát megszerezte. Így bekerült a tudományegyetemet végzett 278 rabbi közé. A „doktor-rabbik” – hitközségi tevékenységük mellett – irodalmi munkásságukkal Eötvös József szellemében bővítették mind

⁴³ Löwy Adolf szeminarista társainak a további életútjára érdemes röviden kitérni. Eckstein Miklós 1938-ban megházasodott, mégpedig Jeruzsálemben. Itt Palesztinában telepedett le, majd haláláig Izraelben élt. Eisenberg Béla Pesten, az Erzsébet királyné úti Sómér Jizroél Imaegyesületben már a szemináriumai éve alatt rabbiteendőket látott el, s mivel 1938-tól nem kapott hitközségi rabbi állást, például hébert tanított a Zsidó Gimnáziumban is. 1946 augusztusában választották meg rabbivá Győrben, majd 1948-ban a bécsi hitközség hívta meg a főrabbiposztra, amelyet haláláig be is töltött. (Domán István szerint mielőtt Eisenberg Béla Győrbe került, a zuglói hitközség rabbija volt, ám ezt Frojimovics Kinga összegyűjtésében nem erősítette meg.) Takács Pál 1938-tól Budán, a lágymányosi hitközség főrabbiája Benoschovsky Imre mellett mint segéd rabbi és hittantanár szolgált. A vészkorszak idején sáncsásra hurcolták el, s rövidesen meghalt. Scheiber Sándor 1938 és 1940 között London, Oxford és Cambridge egyetemén végzett kutatásai után 1941-ben a dunaföldvári hitközség rabbija lett egészen a Soáig. 1950 és 1985 között a rabbiképző igazgatójaként és rabbijaként dolgozott, nemzetközi hírű nyelvész és irodalomtörténész lett. Életútjaik jól példázzák a magyar rabbik sorsát, így elmondható róluk, hogy ketten – Löwy Adolf és Takács Pál – meghaltak a holokauszt idején, ketten emigráltak. Egyedül Scheiber Sándor maradt Magyarországon. Rabbiavatás. Egyenlőség, 1938. február 24. 5.; Hymen. A Magyar Zsidók Lapja, 1939. július 13. 16.; Hitélet Marcaliban. A Magyar Zsidók Lapja, 1939. augusztus 10. 20.; Az 1939-es újságcikkben Eisenberg Bélára, mint pesti rabbira hivatkoztak; Az Erzsébet királyné úti... Egyenlőség, 1938. március 17. 14.; Zájin Ádár ünnepei. Új Élet, 1984. április 1. 7.; Scheiber Sándor: Dr. Eisenberg Béla emlékének. Új Élet, 1983. május 15. 3.; Domán István: A Győri Izraelita Hitközség története (1930-47). Magyar zsidó hitközségek monográfiái 9. Bp., 1979. 60, 65.; Klamár Gyula: Bécsi jegyzetek. Amerikai Magyar Népszava, 1979. augusztus 10. 9.; Lásd még Eisenberg Béla és Scheiber Sándor későbbi baráti kapcsolatára: Schweitzer József: Öt éve... Emlékezés Scheiber Sándorra. Új Élet, 1990. március 1. 3.; Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1943/44, az 1944/45 és az 1945/46 tanévre i. m. 40, 55.; Frojimovics K.: Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbi Magyarországon 1869-től napjainkig i. m. 49, 54, 61, 67.

⁴⁴ Marcali Múzeum Történeti Dokumentumtár (a továbbiakban: MMTD) Lsz. 2015.9.1. Dr. Löwy Adolf: A hatszárnyú szeráf. Székfoglaló beszéd Marcaliban. 1938.

a zsidó, mind a magyar horizontot. Löwy Adolf 1936-ban A vízözön Kelet irodalmában címmel publikálta bölcsészdoktori értekezését, majd 1937-ben az Eduard Mahler orientalista, egyiptológus, akadémikus születésének 80. jubileumára összeállította műveinek bibliográfiáját (Mahler- Emlékkönyv).⁴⁵

Az 1938-as rabbibeiktatás

Dr. Löwy Adolf rabbit, bölcsészdoktor 1938. október 23-án iktatták főrabbiává a marcali neológ anyahitközségi kerület életében jelentős és emlékezetes beiktatási ünnepségen. A beiktatást hivatalosan Winkler Ernő végezte, a szertartáson Gelb József főkantor énekelt.⁴⁶ A hivatalos felszólalók és meghívottak között megtalálhatóak voltak a marcali járási és községi közigazgatás, az iparosság és a kereskedők vezetői, a katolikus és a protestáns egyház képviselői, így dr. Saghmeister Pál főszolgabíró is tiszteletét tette. *„A rabbiért menő küldöttség: Lenkei Pál, Ullmann Henrik és Gut Izidor /Kéthely/. A templomajtóban Wallentin Magda és Somogyi Nusi párnán tartották a kulcsot, melyet a fogadó bizottság adott át. Tagjai: Scheiber Ernő elnök, Rückländer Jakab, Dr. Dénes Antal, Drucker Mihály, Somogyi István és Wilhelm Károly voltak. A templom előcsarnokában Sattler Sándor templomgondnok Thórával várta a főrabbi urat, küldöttség élén, melynek tagjai: Faragó Ferenc, Braun Nathán és Tausz Lipót voltak. Az ünnepi rész lezárása után a küldöttségek melegen gratuláltak a főtisztelendő úrnak.”* A kerületi díszközgyűlésen többek között a nagykanizsai hitközség nevében dr. Halphen Jenő, a Szentegylet nevében Rückländer Jakab, a járási zsidóság nevében Gut Izidor, a balatonboglári közösség nevében Bráver Lázár rabbihelyettes, az iskolaszék nevében dr. Dénes Antal, a nőegylet nevében Drucker Mihályné, a baráti kör nevében dr. Salgó László budapesti-józsefvárosi rabbihelyettes mondott köszöntő beszédet. Egyedüli keresztényként Hikman Béla, a járási Ipartestület elnöke köszöntötte az új főrabbit.⁴⁷ A Somogy megyei zsidóság más közösségei nem jelentek meg. Salgó László valószínűleg Löwy Adolf budapesti rabbiképzős társait képviselte.⁴⁸

⁴⁵ Egri Oszkár: „Mártírokká lettek a papok”. A holokauszt során elhurcolt és meggyilkolt rabbik emlékére. Új Élet. 2004. június 1. 5. Egri Oszkár tévesen 1939-re datálja a beiktatási beszéd kiadását.

⁴⁶ Rabbiiktatás Marcaliban. Egyenlőség, 1938. október 27. 14.; MMTD Lsz. 2015.9.1. Dr. Löwy Adolf: A hatszárnyú szeráf. Székfoglaló beszéd Marcaliban. 1938.

⁴⁷ MMTD Lsz. 2022. 10. A rabbibeiktatás forgatókönyve és a meghívottak listája. 1938.

⁴⁸ Dr. Salgó László (1910–1985) 1935 és 1985 között, 1971-től főrabbiaként a Dohány utcai zsinagóga körzetében szolgált. Frojimovics K.: Neológ (kong-

Lówy Adolf a rabbiszékét a magyarországi rabbik közül az utolsók között foglalta el. Az ünnepség hangulatát, az új főrabbi beiktatási beszédének a tartalmát a hagyományos neológ vallási tartalom mellett a korszak irredenta nyelvezete is meghatározta. A hatszárnyú szeráf című beszédének központi témája Ézsaiás (Jesájá) próféta látomása volt, amelyben a Hatszárnyú Szeráfokban látta az igaz pap ideálját. Alázatosnak, elnézőnek, tisztának, az ifjúság barátjának kellett lennie. A vallási tartalom, a Tóra szeretete mellett a hazaszeretet hangsúlyozása volt a másik fontos része a prédikációjának, amikor azt tanácsolta a zsidó ifjúságnak, hogy adják oda mindenüket, szívüket, *„ha kell, meghalni egy szebb, boldogabb Magyar Jövendőért, mint testvéreid, akik talán más templomban imádják mindannyiunk szent, közös egy igaz Istenét. S bár mi most a megalázottak csapata vagyunk, a meggyötörtek vádolt és hajszolt serege, ha üt az óra, hogy meg kell védenünk a magyar határokat és visszaszerezni az összes régi területeinket, akkor mi ott leszünk mindnyájan és én is, mint hazám felesküdt táborigazgatója, ott fogok állni Veletek, hogy megvívjuk a magyarság nagy és igaz harcát.”*⁴⁹ Tanulságosak azok a sorok is, ahol azt írja: *„ha ideig-óráig kétségbevonják vérünkkel és verejtékünkkel kiérdemelt emberi jogainkat, vegyéttek ezt is tudomásul, keserűség és viszonyosság nélkül. Mert nekünk nem kell átértelmeznünk sem zsidóságunkat, sem magyarságunkat, sem a nemzetet, sem a törvényt.”* Az avatóbeszéd végén az Isten áldását kérte önmagára, *„hogy szent tudományod szellemében vezérelhessem e sokáig pásztor nélkül szűkölködött, elszéledtet nyáját”*; *„közös édesanyánkra, Nagymagyarországra [sic!]”*; *„a legelső Magyar Emberre [Horthy Miklós kormányzó – H. M.]”*, a község és járás összes vallásfelekezeteire, egyházára és templomára, papjaira és híveire.⁵⁰

Lówy Adolf „rövid” szolgálata és a holokauszt

A fiatal főrabbi újjító szemlélettel a hitéletet felpozícióba, a Horthy-korszak politikai elvárásainak is megfelelő eseményeket szervezett, amelyekről tudósítás az országos felekezeti sajtóba is bekerült. Az 1938. november 12-i nőegyleti gyűlésnek, amellyel a „Magyar a magyarért” akcióhoz csatlakoztak a marcaliak, a Felvidék visszacsatolása adta az ünnepélyes apropóját. Ugyanekkor a zsinagógában ünnepi istentiszteletet tartottak, amelyen Marcali település vezetése is megjelent. Lówy Adolf a nőegyleti adakozáson a felvidéki városokról és az ottani nevezetességekről tartott előadást, az istentiszteleten pedig *„mértatta*

resszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig i. m. 50.

⁴⁹ MMTD Lsz. 2019.1.1. Dr. Lówy Adolf: A hatszárnyú szeráf. Székfoglaló beszéd Marcaliban. 1938.

⁵⁰ MMTD Lsz. 2015.9.1. Dr. Lówy Adolf: A hatszárnyú szeráf. Székfoglaló beszéd Marcaliban. 1938.

az esemény óriási fontosságát, majd imádkozott a kormányzóért és a kormányért.”⁵¹

A következő év nyarán, 1939. június 4-én leányavatást, a hitközség új tagjainak befogadó ünnepségét rendezték meg: „A hívek számára felejthetetlen ünnepség a Hiszekeggyel kezdődött, majd Gelb József főkántor orgona- és kóruskíséréttel zsoltárt recitált. Grünbaum Edit: dr. Winkler Ernőné Munkácsi Noéminek az avatásra írt költeményét adta elő nagy hatással. Ezután dr. Löwy Adolf főrabbi könnyekig megható gyönyörű beszédével avatta fel a leányokat, akiknek imája után a főrabbi közvetlen szavak kíséretében átnyújtotta minden egyes kislánynak egy arany „Mogen Dovidot“, a Marcali Izr. Hitközség Iskolaszékének ajándékát. A papi áldás után az avatottak nevében Somogyi Nusi mondott köszönetet. Az énekkar, amelyet dr. Dénes Imre művészien vezényelt, végül a Himnuszt énekelte el.”⁵²

Löwy budapesti rabbiképzős kapcsolatai segítették az új, nagyobb hatású rendezvényeket, mint például az 1939. július 21-én és 28-án tartott ünnepségeket. „Dr. Löwy Adolf főrabbi felkérésére dr. Eisenberg Béla pesti rabbi „Sábbosz Cházon“ alkalmából mondott Marcaliban nagyhatású, tartalmas és gondolatokban gazdag vendég-szónoklatot. Gyönyörű és felejthetetlen istentiszteletnek voltak tanúi a marcali hívek július 28-án „Sábbosz Náchamu“, a „Vigasztalás Szombatja“ alkalmából. Révész Sándor, a Rombach-utcai templom nagytehetségű karnagyának munkája folytán a templomi vegyeskar újjászerveződött és az ő vezetésével ezen a péntek estén mutatkozott be először az újjászervezett énekkar. Gelb József főkántor orgona és a vegyeskar kíséretével a pesti templomokban előadott péntekesti énekszámokat recitálta nagy művészettel. Különösen kitűnt Gründwald Ervin, a Rombach-utcai templom fiatal szólistájának vendégszereplése. Az istentiszteleten dr. Löwy Adolf, a marcali izr. hitközség fiatal, agilis és kiváló szónoki tehetségéről ismert főrabbi mondott óriási hatású hitszónoklatot.”⁵³ December 10-én pedig a chanuka alkalmából tartott ünnepséget Dénes Antal, az iskolaszék elnöke nyitotta meg, majd „Gelb József főkántor gyertyagyújtása után dr. Löwy Adolf főrabbi nagyhatású ünnepi beszédet mondott.”⁵⁴

Az új főrabbi kapcsolatrendszerét jól jellemezte, hogy az 1938. december 25-én esküvőjét Weisz Katalinnal a budapesti Dohány utcai nagy zsinagógában tartotta. Feleségének apja nem volt más, mint dr. Weisz Á. Lajos ügyvéd, a Pesti Izraelita Hitközség képviselő-testüle-

⁵¹ A Marcali Izraelita Nőegylet. Egyenlőség, 1938. november 17. 12.

⁵² Leányavatás. A Magyar Zsidók Lapja, 1939. június 9. 16.

⁵³ Hitélet Marcaliban. A Magyar Zsidók Lapja, 1939. augusztus 10. 20.

⁵⁴ Fényes keretek között tartották meg 10-én Marcaliban a szokásos Chanuka-ünnepélyt. A Magyar Zsidók Lapja, 1939. december 14. 6.

tének a tagja.⁵⁵ A szertartást korábbi rabbiképzős tanára, dr. Hevesi Simon, a magyar zsidóság társadalmi és kulturális életének egyik vezető egyénisége, a pesti hitközség vezető főrabbija végezte. Az esküvőn Ábrahámsohn Manó főkantor énekelt.

Amikor 1944 tavaszán a marcali izraelita hitközség tagjait összeírták, a listán megtaláljuk a főrabbinak és családtagjainak – felesége Löwy Adolfné szül. Weisz Katalin (1917-1944) és fiuk, Löwy András Péter (1941-1944) – nevét is.⁵⁶

A marcali elhurcoltak közül a legtöbb információval a főabbiról rendelkezünk. A két kartonja közül az egyikben – ellentétben a többi deportált marcali zsidóval – részletes személyleírás és fénykép szerepel. Az Auschwitzba került és a tábor túlélő magyar-zsidó visszaemlékezők a háborút követően úgy nyilatkoztak a vidéki rabbikról, hogy jó pásztorként vigyáztak nyájukra, és az állandó életveszély ellenére „*lelket öntöttek a kétségbeesettekbe, hitet és reményt tápláltak a szívükbe*”. Nagy valószínűséggel a marcali főrabbi is így tett közösségének tagjaival.⁵⁷ Löwy Adolf Auschwitzból – az egyik karton tanúsága szerint – a kiválogatást követően, 1944. június 6-án a buchenwaldi koncentrációs táborba került át. A két karton alapján a főrabbi az 58218-as számot kapta. A fénykép nélküli kartonon egy gyermeket vallott be, és a feleségéről azt írták, hogy ő is Auschwitzban van. Apósának, Weisz Á. Lajosnak budapesti címét mondta be mint rokoni elérhetőséget. Meglepő módon mindkét kartonon utolsó foglalkozásaként a „*Färber*” (kelmefestő) szakmát írták be.⁵⁸

Löwy Adolf kényszermunkásként túlélte a koncentrációs tábor, majd valószínűleg 1945 elején az ausztriai Günskirchenbe került át. A város körüli erdőben álló táborba, amelyet hivatalosan 1945. március 12-én létesítettek, április első felében „halálmenetekben” gyalog vittek zsidókat keletről erődítési kényszermunkákról, továbbá az Alsó-Ausztria területén megszüntetett táborokból. A legtöbbjük igen leromlott egészségügyi állapotban volt már ekkor. A menetek végén SS-likvidáló osztagok és a Volkssturm (Néproham) helyi tagjai végeztek a lemaradókkal. Azt ugyan nem tudjuk, hogy milyen körülmények között, de Löwy főrabbi 1945. április 20-án itt halt meg.⁵⁹ Neve 1990 óta a marcali második világháborús emlékművön és 2014. november

⁵⁵ Hymen. Egyenlőség, 1938. december 29. 16.

⁵⁶ MMTD Lsz. 2019.1.1. A Marcali-i Izr. Hitközség Marcaliban lakó tagjai. 229 nevet tartalmazó lista. é. n. [1944]. Másolat.

⁵⁷ Egri O.: „Mártirokká lettek a papok” i. m. 4.

⁵⁸ <https://collections.arolsen-archives.org/de/search/person/6521393?s=L%C5%91wy%20Adolf&t=222836&p=1> (Letöltés: 2022. február 10.)

⁵⁹ Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1943/44, az 1944/45 és az 1945/46 tanévre i. m. 37.; <http://emlékhely.btk.elte.hu/profile/dr-lowy->

14-e óta az ELTE Trefort-kerti emlékművén is szerepel a 71 deportált rabbi-doktor, a mártírhaltalt halt 89 magyar rabbi neve között. Az emlékművön olvasható még marcali elődjének, dr. Enten Manó kassai főrabbinak neve is.⁶⁰

A vesztesség mértékét jól illusztrálja az a tény, hogy Magyarországon 1938-ban Löwy Adolfhoz hasonlóan nyolc neológ és status quo ante rabbit iktattak be hitközségi rabbiszékbe. Közülük csak dr. Bernáth Miklós (1883–1963), a Bosnyák téri (ma zuglói) körzet rabbija élte túl a vészkorszakot.⁶¹ Löwy főrabbi 1938-as beiktatási beszédében elhangzott mondatai tragikus módon sohasem teljesülhettek: *„Mi magyarok vagyunk. Magyar földön születünk, magyar dalt daloltak anyáink bölcsőink felett és az édes magyar földben akarunk nyugodni őseink mellett.”*⁶²

Összegzés

Jelen tanulmány célja az volt, hogy számba vegye azokat a rabbikat és helyetteseket, akik az emblematisz neológ mintaadó főrabbit, Marcali Mihályt követték. A marcali anyakönyvi kerületi hitközség ugyan Somogy megyében létszámát tekintve a harmadik-negyedik legnagyobb volt, ám az 1891 és 1915 között itt szolgálatot vállaló dr. Klein József és dr. Enten Manó is rövid idő múlva elpályázott nagyobb közösséghez, mindketten Kassán telepedtek le véglegesen. A helybeli Weisz Salamonnak főkéntként kellett rabbi-helyettesi munkát végeznie, amit tisztességesen el is látott. A marcaliak az anyakönyvi ügyekben és a nagyobb ünnepek idején a környékbéli városok rabbijait (Winkler Ernő, Büchler Sándor, Herczog D. Manó) kérték fel. Az utolsó főrabbi, dr. Löwy Adolf már felsőfokú tanulmányai alatt szolgálatot vállalt Marcaliban, amelyet a rabbivégzettség és a doktori cím megszerzése után sikerült véglegesítenie. A marcali közösség deportálása és a holokauszt azonban elpusztította a nagy múltú somogyi hitközséget, és kettétörte Löwy Adolf hitszolgálatát is. Az életrajzok

adolf/ (letöltés 2015. április 20.); Szita Szabolcs: Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában. Bp., 2000. 126–127.

⁶⁰ Egri O.: „Mártirokká lettek a papok”. i. m. 4.; Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1943/44, az 1944/45 és az 1945/46 tanévre i. m. 33.

⁶¹ Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1943/44, az 1944/45 és az 1945/46 tanévre i. m. 32, 36, 38.; Frojimovics K.: Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig. i. m. 42, 52, 70, 83. 52. marcali főrabbi mellett meghalt az üldöztetésben: Dr. Klein József (rabbi, Baja); Dr. Takács Pál (segéd-rabbi, Buda); Dr. Deckner Gábor (rabbi, Zsidókórház); Dr. Silberstein Adolf/Áron (főrabbi, Hódmezővásárhely); Dr. Náthán/Nathan Nándor (főrabbi, Léva); Dr. Tennen Béla (rabbi, Lipppa).

⁶² MMTD Lsz. 2015.9.1. Dr. Löwy Adolf: A hatszárnyú szeráf. Székfoglaló beszéd Marcaliban. 1938.

elkészítésével, az eddig nem publikált dokumentumok feldolgozásával rá lehet irányítani a figyelmet az eddig kellően még fel nem dolgozott „kisvárosi” hitközségek legfontosabb szereplőinek, a rabbiknak a színes világára.